

УДК 37.015.311:340.12

Р 82

Андрій РУЖИЛО

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ НОВОГО ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті проблеми формування правової свідомості розглядаються крізь міркування про необхідність переходу до нового педагогічного мислення. Стверджується, що правова форма свідомості повинна бути розгорнута у контекст розвитку цілісної форми суб'єктивності учня, і розвинута як міра свободи і самопокладання ним своєї суб'єктивності. Формальне введення правових норм у свідомість обертається протилежністю того, що хотіли досягнути.

Ключові слова: право, правова свідомість, освіта, нове педагогічне мислення, свобода.

Постановка проблеми. Критично низький рівень сформованості правової свідомості (не кажучи вже все про правову культуру) у сучасної молоді потребує рефлексивно-критичного осмислення причин такого стану. Заклики до «посилення виховної роботи», «вдосконалення правового виховання» не здатні виправити стан справ, втім, як і будь-які заклики. Треба тверезо визнати, що традиційне педагогічне мислення (традиційна освітня ментальність) з цією проблемою впоратися нездатне, особливо за умов становлення інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування правової свідомості постійно перебувають у полі зору дослідників, найчастіше – педагогів та правників (Т. Бачинський, В. Мусієнко, Й. Васькович, М. Фіцула, О. Зайчук, Н. Оніщенко та ін.). Зазвичай основні цілі правового виховання в нашій країні

визначають так: «навчити дітей правових знань, прав та обов'язків громадян у демократичній державі, формувати громадську культуру, засновану на повазі до прав і свобод людини» [3]. Серед завдань правового навчально-виховного процесу виокремлюють: ознайомлення учнів з правом, прищеплення інтересу до права, мотивування його застосування, виховання правової культури, формування розуміння у дітей фундаментальних цінностей, пов'язаних з феноменом правової держави, розвиток критичного мислення [3]. Отже, ми бачимо звичне: «ознайомлення», «виховання», «прищеплення». Тому напрошується висновок: подібний підхід міститься у руслі традиційної педагогічної ментальності. А ось філософ Г. Лобастов пише, що проблема формування правової свідомості у молоді зумовлена не тільки тим, що реальна культурно-історична дійсність містить у собі правову форму суспільних відносин, а передовсім через наявність глибинних підстав самого феномену права. «Для формального розсудку ця настільки прозора форма свідомості, так легко вбудована в схематизми сповідуваної формально-логічної методології освіти, що ніби не дає підстав для занепокоєння. Де-не-де, а тут-то найлегше застосувати тести. Це як з десятима біблійними заповідями і з моральним кодексом будівника комунізму» [2, с. 408]. Важливою є констатація автора стосовно ніби то «прозорості» правової свідомості для формального розсудку і, відповідно, «зрозумілості» завдань формування такої свідомості.

Інакше кажучи, явно недостатньо досліджене питання про *реальні шляхи та способи* формування правової свідомості у сучасному освітньому процесі. На наш погляд, проблема має бути поставлена у зв'язок із самою формою педагогічного мислення.

Метою статті є розгляд питання формування правової свідомості під кутом зору нового педагогічного мислення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Важливим моментом для розуміння адекватних шляхів формування правової свідомості постає усвідомлення її метафізичних основ. Правосвідомість має серйозне метафізичне підґрунтя, оскільки, по-перше, є *свідомістю*, а остання несе в собі і собою, самим своїм існуванням метафізичний зміст. По-друге, сам *феномен права* певним чином причетний до метафізичної реальності, оскільки право пос-

тає зовнішнім виразом глибинних стосунків між людьми, що виходять за межі їх існування в матеріальному світі.

Стосовно метафізики права цікаві ідеї можна знайти у Канта, Гегеля, І. Льїна. Гегель вважав, що ідея права є свободою, а система права – «царство здійсненої свободи». Сфера *свободи*, як це переконливо показав Кант, є принципово метафізичною реальністю.

Як пише Т. Попадьїна, відомий російський філософ І. Льїн стверджує, що «право є феноменом, який пов'язаний з деякою метафізичною сферою, яка лише опосередковано проявляється в реальності емпіричного світу, у стосунках між людьми» [4]. Саме право забезпечує природну гармонізацію існування «духовно-творчих монад». За І. Льїним, безумовною та універсальною основою для правосвідомості постає воля до духу, тобто бажання самому вести духовне життя та забезпечувати його іншим [4]. Правосвідомість, згідно з поглядами російського філософа, є волею людини до дотримання права і закону, а тому право особистості структуроване «догори», до солідарного з іншими членами суспільства досягнення вищих цінностей. «Справжні права особистості розвиваються вертикально, охоплюючи все нові рівні особистісної досконалості, звільнюючи від непотрібної опіки з боку влади і колективу лише за мірою розвитку самодисципліни і самозобов'язування індивіда» [4].

Акцент саме на метафізичних засадах правової свідомості має велике *філософсько-освітнє* значення, оскільки нехтування глибинними, власне *надчуттєвими*, метафізичними вимірами людського буття перетворює процес формування правосвідомості в освітній діяльності на просте формальне засвоєння певних зовнішніх норм і правил.

Саме тут варто акцентувати увагу на *характері педагогічного мислення*, звернувшись до філософсько-освітньої концепції дрогобицького дослідника В. Возняка. Власне, педагогічне мислення автор розглядає не як сектор чи зріз реального мислення, а у вимірах всезагального: «Якщо “педагогічне мислення” є власне *мисленням*, то воно містить у собі всі універсально-всезагальні визначення мислення як такого. Якщо ж “педагогічне мислення” є *педагогічним*, то воно постає людським мисленням як всезагальною здатністю здійснювати адекватну діяльність в *освітній*

сфері <...>. Іншими словами, від “педагогічного мислення” за його “поняттям” вимагається сутнісна відповідність *природі освітнього процесу* у його всезагальних вимірах. Сутнісна ж логіка процесу освіти є логікою становлення людської суб’єктності, саморозвитку особистості, логікою змістовного розпредмечення культурно-історичних форм людської діяльності і спілкування; а така логіка не може не збігатися із всезагальним логосом як саморозвитку субстанції, так і творчої діяльності, тобто – із сутністю свободи як граничної основи людського буття в світі» [1, с. 197].

У царині освіти міцно вкорінене *формально-розсудкове* мислення, на якому і ґрунтується *стара освітня парадигма*, «старе» педагогічне мислення. Воно абсолютизує *суб’єкт-об’єктну* модель побудови стосунків між вихователями та учнями, орієнтується на *об’єктну форму* організації знань, які повинен засвоїти учень. А тому і правові знання подаються у суто *об’єктній формі*, не входячи змістовно до складу людської суб’єктивності. Механічне збільшення обсягу таких знань або годин на їх вивчення нічого не може змінити у плані формування власне правової свідомості учнів. Такий шлях безперспективний.

Потрібен перехід до нової освітньої парадигми, а точніше – до нового педагогічного мислення. Згідно з концепцією В. Возняка, до особливостей *нового педагогічного мислення* належить його всаадниченість на *розумній формі* (на протигагу експансії формальної розсудковості), утвердження верховенства *суб’єкт-суб’єктних* стосунків у побудові всіх форм педагогічної взаємодії. У межах старої, звичної педагогічної ментальності так звана «виховна робота» структурувана за певними напрямками, рубриками – «моральне виховання», «естетичне виховання», «правове виховання», «громадянське виховання» тощо. Проте тут виховання сплутане з елементарним *просвітництвом*. А такі різноманітні «напрями» виховної роботи потрібні лише за тих умов, коли *реальне спілкування* учасників педагогічного процесу є *позаморальним* (тобто суто службово-технологічним), позбавленим чуттєвої (естетичної) насиченості і виразності, іманентної громадянської змістовності. «Виховна робота» є компенсаторною, і нікого не виховує, але примножує сірість, скепсис, цинізм, байдужість. «Реально виховує учня сам *контекст змістовного спілкування особистостей*, організований як цікава, захоплива, афективно насичена

спільна справа. Саме тут може відбуватися збіг зміни обставин і зміни діяльності (або самозміни), коли власною діяльністю, власними зверненнями до інших і тим самим до самого себе суб'єкт трансцендує свою даність і вибудовує у собі образ людини, насичуючи свої діяльні здатності культурно-історичними смислами. І це є *розвиток* як виникнення, розгортання і розв'язання суперечностей» [1, с. 201].

Істотною для проблем формування правової свідомості видається ідея В. Возняка стосовно «третього суб'єкта» виховання й усього освітнього процесу, яким має поставати власне *культура*. Саме вона входить до *змісту спілкування* учасників нормально організованого освітнього процесу і тим самим так чи інакше не «інформує», а *формує*, входячи до змісту суб'єктивності учнів.

Безперечно, педагогам нелегко визнати, що правовий нігілізм сучасної молоді постає *прямим наслідком формально організованої освіти*, старої педагогічної ментальності. Набагато легше все списати на «поганий вплив середовища», на ускладнення криміногенної ситуації у суспільстві тощо. Проте стосовно правової форми свідомості треба мислити серйозніше, глибше. У такому сенсі набувають особливого звучання такі міркування Г. Лобасова: «Правова форма повинна бути розвинена в контексті розвитку цілісної форми суб'єктивності дитини, і розвинена як *міра свободи* у самопокладанні нею своєї суб'єктності. Вбудована в правову форму безликість аморальна з самого початку, і формальне введення правових форм обернеться саме протилежністю того, чого хотіли досягти. Цим хочу сказати, що все то девіантна-маргінальне, злочинне у всіх його образах, є далеко не тільки результатом самої дійсності, яка для системи освіти виступає як сім'я і вулиця, а й прямий наслідок самої школи – від ясел до ВНЗ. Бо вона орієнтована на зовнішнє засвоєння “знань, умінь і навичок”, а не на спосіб *породження* суб'єктністю, що розвивається, своїх власних (нею самою в будь-якому акті дії вимірюваних історично розвиненими формами людського буття) форм покладання себе в культурі – в усьому різноманітті її змісту» [2, с. 408].

Отже, насамперед треба подбати про контекст *розвитку цілісної форми* суб'єктивності дитини, що традиційна педагогічна ментальність не може ані осмислити адекватно, ані реально забезпечити в освітньому процесі. І розвинена як *міра свободи* у

самопокладанні. *Освоєння свободи* як здатності до самовизначення постає *неодмінною умовою* формування правової свідомості. Проте сам спосіб організації традиційного освітнього процесу майже не передбачає складну діалектику освоєння свободи учнями, розвиток здатності визначати себе істотними вимірами людського буття. Нормальна освіта має бути орієнтована не на «знання, вміння, навички», її предметом постають *творчі здібності* усіх учасників педагогічного процесу. Якщо не буде відбуватись породження індивідами власних форм «покладання себе в культури», а тим самим – покладання форм власне культури (вельми бажано: *високої культури*) в склад своєї суб'єктивності, то з формуванням правової свідомості все буде кепсько, незважаючи на всі зусилля та благі наміри педагогів.

Відомо, що правова свідомість своїм підґрунтям має свідомість *моральну*. Жодні заходи з так званого «морального виховання» не поліпшать стану моральної культури учнів. У контексті нового педагогічного мислення, згідно з філософсько-освітньою концепцією В. Возняка, дійсна гуманізація освітнього процесу пов'язана з розумінням того, що *все* виховання «має будуватися як моральнісний (рос. – *нравственный*) процес здійснення суб'єкт-суб'єктних стосунків, всередині яких кожна особистість не може бути переведена в статус просто “об'єкта”, засобу, гвинтика. Тут суб'єкти *сутнісно причетні одне до одного* і людського роду (досвіду культури). Саме всередині такого процесу оберігається, вироблюється й стверджується *суверенність* особистісного буття» [1, с. 202]. А без визнання суверенності особистісного буття немає правової свідомості. Якщо стосунки вчителя та учнів мають характер суто функціонально-службовий і підпорядковані зовнішній доцільності, то *сутнісна причетність* суб'єктів один до одного і до роду людського відсутня. «Звичайний педагогічний процес, що йде за логікою “я суб'єкт, ти об'єкт”, перебуває *по той бік* моральнісності. Тому він потребує *доповнення* у вигляді особливих заходів “з морального виховання”, які, само собою, *ще більші* аморальні. Звідси – прокислий дух моралізування та менторства (“ви повинні”, “ви покликані”). Моралізаторське менторство зазіхає на живу особистість, а це веде до катастрофічної атрофії здатності індивіда до моральнісного самовизначення. Правда, звичайний, безморальний, розсудковий педагогічний процес теж по-

своєму “виховує”, він не може не впливати на розвиток людини. В одних він викликає стійку гидливість щодо посягань на свою і усіляку іншу “самість”. Інших же, навпаки, привчає ставитися до усього як до об’єкта-засобу, гранично занижуючи поріг розпізнавання добра і зла. Войовничий аморалізм є прямим результатом *педагогічного фарисейства*, виступаючи печальним підсумком “морального виховання”» [1, с. 303]. Така ж доля випадає і на так зване «правове виховання», що наскрізь уражене вербалізмом, повчальністю. Тому можна впевнено стверджувати: не «правове виховання», а «правничість» *усього* виховання.

Зрозуміло, ми жодним чином не заперечуємо значення і ролі правового *просвітництва*, але при цьому слід чітко фіксувати різницю між просвітництвом і власне вихованням. *Об’єктна форма* правничих знань, так само, як і будь-яких знань з гуманітарного циклу, неспроможна істотно змінити суб’єктність учнів, оскільки вона зовнішня і байдужа до їх смисложиттєвих орієнтацій, покладань, визначень. Отже, постає проблема переведення знань з права з об’єктної форми у суб’єктну. А це, своєю чергою, пов’язане з *активацією метафізичних підвалин* права як такого. Пригадаймо: І. Ільїн говорить у цьому сенсі про волю до духу, бажання самому вести духовне життя та забезпечувати його іншим. Тим самим правова свідомість постає одним із вимірів *духовності* індивіда. Духовність же можна визначити як міру присутності у людських вчинках і стосунках потреби в Істині, Добрі і Красі. Якщо атмосфера спілкування у стосунках між вчителем та учнями відверто бездуховна (а службово-функціональне яка таке знаходиться поза духовністю), то й формування правосвідомості буде відбуватися збіднено, збочено, перекручено.

Висновки. Гострі проблеми з формуванням правосвідомості у сучасному освітньому процесі неможливо адекватно подолати і розв’язати в межах старої освітньої ментальності. Тут потрібен перехід до нового педагогічного мислення, що означає насамперед радикальну *зміну способу здійснення взаємовідносин* учасників педагогічного процесу – від панування і підкорення, опіки і адаптації, примусу й використання – до співробітництва. Без цілковитої поваги до учня як суб’єкта власної діяльності і стосунків неможливо сформувати у його свідомості *повагу до права*. Отже, йдеться про зовсім іншу освіту, про докорінну зміну її

підвалин. Без цих змін серйозно вести мову про *дійсне формування правової свідомості* молоді немає сенсу.

Література

1. Возняк В.С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема : монографія / В.С. Возняк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 357 с.
2. Лобастов Г.В. Диалектика разумной формы и феноменология безумия / Г.В. Лобастов. – М. : Русская панорама, 2012. – 560 с.
3. Мусієнко В.О. Формування правосвідомості як складової розвитку особистості [Електронний ресурс] / В.О. Мусієнко. – Режим доступу : http://teacher.edsp.net/index.php?option=com_content&view=article&id=206%3A2015-03-30-06-31-12&Itemid=25.
4. Попадьяна Т.С. Метафізика права в філософії І.А. Ильїна [Электронный ресурс] / Т.С. Попадьяна. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11971.html>.

References

1. Vozniak V.S. Spivvidnoshennia rozsudku i rozumu yak filosofsko-pedahohichna problema : monohrafiia / V.S. Vozniak. – Drohobych : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2008. – 357 s.
2. Lobastov G.V. Dialektika razumnoy formy i fenomenologiya bezumiya / G.V. Lobastov. – M. : Russkaya panorama, 2012. – 560 s.
3. Musiienko V.O. Formuvannia pravovidomosti yak skladovoi rozvytku osobystosti [Elektronnyi resurs] / V.O. Musiienko. – Rezhym dostupu : http://teacher.edsp.net/index.php?option=com_content&view=article&id=206%3A2015-03-30-06-31-12&Itemid=25.
4. Popadina T.S. Metafizika prava v filosofii I.A. Ilina [Elektronnyy resurs] / T.S. Popadina. – Rezhim dostupa : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11971.html>.

Ружило Андрей. Проблемы формирования правового сознания в контексте нового педагогического мышления. В статье проблемы формирования правового сознания погружены в размышления о необходимости перехода к новому педагогическому мышлению. Утверждается, что правовая форма сознания должна быть развернута в контекст развития целостной формы субъективности ученика, и развита как мера свободы и самопо-

лагання им своей субъективности. Формальное введение правовых норм в сознание обращаются противоположностью того, чего хотели достичь.

Ключевые слова: право, правовое сознание, образование, новое педагогическое мышление, свобода.

Ruzhylo Andrei. Problems of legal awaranness formation in the context of the new pedagogical thinking. In the article, the problem of formation of legal awareness is immersed into thinking about the need to move to a new pedagogical thinking. It is alleged that the legal form of consciousness should be deployed in the context of a holistic form of student subjectivity, and developed as a measure of freedom and self-positing of their subjectivity. The formal introduction of the rule of law into the consciousness turns the opposite of what had to be achieved.

Key words: law, legal awareness, education, new pedagogical thinking, freedom.